

FƏXRƏDDİN EYLAZOV*

BABA NEMƏTULLAH NAXÇIVANININ
 “GÜLŞƏN – RAZ” IN ŞƏRHİ ƏSƏRİ

Məqalədə Nemətullah Naxçıvaninin “Gülşəni-raz”ı şərh əsəri və onun tərcümə və şərh-ləri müqayisəli şəkildə araşdırılmışdır. Nemətullah Naxçıvaninin “Gülşəni-raz”ı şərh edərəkən Mahmud Şəbüstərinin bir sufi nəzəriyyəçisi və şairi kimi dəyərləndirmiş və M.Şəbüstəriyə dünya şöhrəti gətirmiş “Gülşəni-raz” əsərini sufizmin qamus kitabı, ensiklopediyası kimi qiymətləndir-mişdir. İslam dünyasının görkəmli mütəəvvifi, Nemətullah Naxçıvaninin irsinin öyrənilməsi bir çox cəhətdən əhəmiyyətli və s. kimi məsələlərin dərkində mühüm ana qaynaqlardan biri-dir. Nemətullah Naxçıvaninin “Gülşəni-raz”ı şərh əsərinin gələcəkdə Azərbaycan dilinə tərcümə-si emlin müxtəlif sahələri üçün mühüm ana mənbə olacağını düşünürük. Eyni zamanda Nemə-tullah Naxçıvani irsinin öyrənilməsi, təbliği yetişməkdə olan nəslin mənavi tərbiyəsində əvəzsiz xəzinədir.

Açar sözlər: şərh, Gülşəni-raz, əlyazma, Nemətullah Naxçıvani

Giriş

Nemətullah Naxçıvaninin fars dilli şərh əsərləri içərisində Mahmud Şəbüstərinin “Gülşə-ni-raz” əsəri də islam fəlsəfəsi, təəvvüf tarixində xüsusi yer tutur. Katib Çələbi “Gülşəni-raz” əsərinə yazılan şərh-lər içərisində Nemətullah Naxçıvaninin əsərinə ayrıca yer ayırır və onu yük-sək qiymətləndirərək yazır ki, bu şərhə nəzirə olaraq “Ezhari-gülşən” kitabı yazılmışdır (1, s. 232).

Əsas məzmun

Şeyx Mahmud Şəbüstəri (1287-1320) “Gülşəni raz” əsəri yarandığı dövrdən bu günə kimi, yəni 700 ildə xəzan görməyən və solmayan bağçalardan biridir. Bu bağça hər zaman öz ətri ilə hər kəsi məftun etmiş və edir. Şəbüstəri xəzan vurmuş insanları dünyanın narahətçiliklərindən qurtarmaq və şadlığa, sevincə qovuşdurmaq üçün eşqin bu yaşıl və ucsuz-bucaqsız bağçasına dəvət etmişdir (3, s. 149). Şair Əraqinin dili ilə desək:

دراد راگ چ نارجه تیازارفن اج ل ص و اب دی رد اجک زامغ تیاش گل د غاب رد
 (2, s. 56)

(Tərcüməsi: Sənin ürəkəçən bağında kədər necə ola bilər?!

Can mühitinlə vüsəl olan yerdə hicranın nə işi var.)

Nemətullah Naxçıvani “Gülşəni raz” əsərinə şərh verərəkən Ənəlhəqqin qaynar və isti nöqtəsi məstlikdir, özünü bu nöqtədən ayırmaq küfr və zülmətdir. Elə Firon kimi; çünki o, Haqqın məsti deyildi, əksinə, özünə vurulmuşdu və müştəbehlikdən məst olmuşdu:

ادخ دوب ادخ دوب اجک روصنم دی ای می نابز هب قحلا انه هک یتقو

(Tərcüməsi: “Ənəlhəq” dilinə gətiriləndə,

Mənsur harada idi? Allah idi, Allah).

Şəbüstərinin “Gülşəni-raz” əsərindəki sirləri, rəmzi anlamları və “ənəlhəqq”in mənasını açıqlamaq üçün ilk növbədə Qurana və hədislərə üz tutmaq lazım gəlir. İstəyimiz Şeyx Mahmudun bağçasının güllərinin tərəvətindən canlara rayihə bağışlamaqdır. Yalnız bu yolla o ruh bağış-layan bağçanın məftunedici və ürəkoxşayan ətirilərini duymaq mümkündür.

Həzrət Mövlana demişkən:

لگ لامن ل ص ا هب میور می ناصقر میوش و ا هارمه و لگ نامد میریگ

(Tərcüməsi: Gülün ətəyindən yapışaq, onunla birgə olaq,

Hamımız rəqs edə-edə gül fidanının əslinə gedək (6, s. 230.)

"Gülşəni-raz" əsərindəki yeddinci sual belədir:

«قلطم زمر نأ دوب یا هزره ییوگ هچ ؟ «قحلا انا» تساقطن ار هطقن نیمادک

(Tərcüməsi: "Ənəlhəqq" sözü hansı mənada deyilmişdir?

O mütləq rəmz olan söz boş-boşunamı deyilmişdir (1, s. 55).)

Buradakı sual belədir ki, Mənsur Həllacın işlətdiyi "Ənəlhəqq" sözü nə mənədadır və hansı məfhumu ifadə edə bilər? Boş danışmaq hesab olunan hansı söz və söhbətdir?

ب ا و ج

قلطم تساقطن ار سا فاشک قحلا انا

(Tərcüməsi: **Cavab:**

"Ənəlhəqq" mütləq şəkildə sirləri açmaqdır,

Allahdan başq, kim "ənəlhəqq" deyə bilər? (1, s. 55).)

Xacə Hafiz Şirazi deyir:

درک یم ادیوه رارسا هک دوب نیاشمرج دنلب رادرس تشگ وزک رای نأ تفگ

(Tərcüməsi: Dedi o yardan bu sir ucaldı,

Səbəbi bu idi ki, sirlər aydınlaşsın (5, s. 184).)

Bu söz heç də boş söz deyil, əksinə, başlıca və düzgün bir mətləbdir. Ancaq bu mətləb hamı üçün deyil, özünü dərk etmiş, fəna olduğunu anlamış və özündən azad olmuş şəxslər üçün düzgündür. Yoxsa özünü var bilmək və özünü görmək küfrdür, çünki xudbinlik ortadan qalxanda yalnız O və hamı qalır və "ənəlhəqq" artıq Ona (Allaha) bağlıdır. Bu üzdən də "ənəlhəqq" mütləq şəkildə sirləri açmaqdır. Bu sözü o adamlar işlədə bilər ki, özünü unudub Allaha qovuşur. Bu mənə Allaha yaxınlaşmaqla əldə edilir. Əllamə Təbatəbai, ustadı Seyyid Əli Qazinin dilindən deyir ki: "Bir gecə Kufə məscidində oturmuşdum. Axşam məscidin qapı və divarı öz duaları ilə sabaha qədər bizi yatmağa qoymadı." Həmin gecə başqaları da orada olmuş və yatmışdılar; buna görə onlar heç nə eşitməmişdilər. Belə məlum olur ki, ustadın vəziyyəti və halı elə olub ki, digərlərinin eşidə bilmədiklərini o eşitmişdir. Yəni dəyişiklik daşda və kərpicdə deyil, ustadın halında baş vermişdir (4, s. 218.)

Şeyx Şəbüstəri "Allahdan başqa kimsə "ənəlhəqq" deyə bilməz" dedikdə nəyi nəzərdə tutur. Doğrudan da, bu sözü təkcə bəşər söyləmir. Əgər insan dərk etsə, aləmin bütün zatının "ənəlhəqq" söylədiyini eşidər. Bu, ona görədir ki, hər şey qovuşmağa və təhlilə (lailahə illəlahın təhlilinə) bağlıdır. Təhlildən aydın olur ki, bu, onların "öz"lərindən kənarlaşmaları, "öz"lərindən azad olmaları və Allahı "öz" yerlərinə qoymalarıdır. Şəbüstəri bu fikrin davamı olaraq yazır:

روصنم وچم مل اعا تارذ هم

رومخم هاوخ و ریگ تسم یهاوخ وت

میداد دنال لیلهت و حیبت نیارد

مئاق دنشاب هم ینعم نیدب

(Tərcüməsi: Aləmin bütün zərrəcikləri Mənsur kimidir ("ənəlhəqq" deyir),

Sən onları istər sərxoş, istərsə də yuxulu hesab et.

Daima bunu zikr etməkdə, təsbih çevirməkdədirlər,

Hamı bu mənaya görə ayağa qalxır (1, 55).)

Şair daha sonra əlavə edir:

ناسآ وت رب ددرگ هک یهاوخ رگا «نم نأ و ءئش» ناوخ ورف مکی ار

(Tərcüməsi: Əgər istəsən ki, bu, sənin üçün asan olsun,

"Elə bir şey yoxdur ki..." ayətini oxu(1, s. 55).)

Dua, sitayiş və həmdən aşağıda dayanır, çünki sitayiş və həmd hər kəsin işi deyil. Ona sitayiş halında dua oxumayan heç bir şey yoxdur. Ancaq biz onların duasını dərk edə bilmirik. Mövcudatın duası kamil və kamal sifətlərinin və onların isbatının qeyd-şərtsiz Allaha aid olduğunu qəbul etməkdir, o zaman artıq "ənə" və "huvə" arasında fərq olmur. Başqa bir ehtimala görə, ola bilər ki, filosof şair "ənəlhəqq"ın bütün mövcudatın sözü olduğunu, lakin sizlərin bunu eşidə bilmədiyinizi demək istəyir. Elə bu səbəbdən də şair növbəti beytlərində yazır:

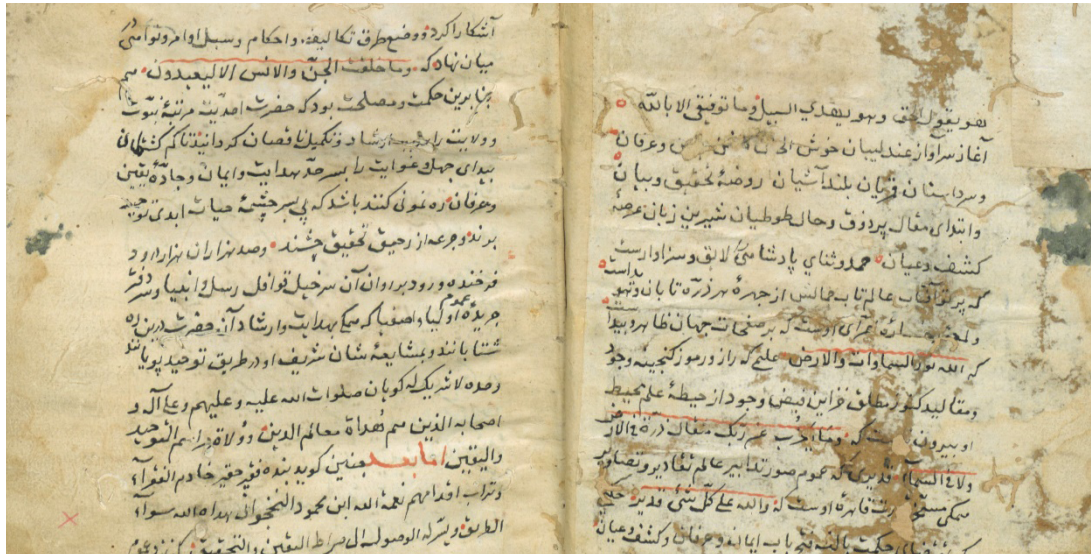
یراک هب نپ ار ن تش یوخ یدرک وچ

یرأ رب مد نی راو جالح مه وت

(Tərcüməsi: Sən də özünü həllac edib varlıq pambığını atarsan

Həllac kimi bu sözü deyərsən (1, s. 55).)

Nemətullah Naxçıvaninin “Gülşəni-raz” əsərinə yazılan şərhlər Azərbaycan təsəvvüf ədəbiyyatında fəlsəfə və poeziyanın qarşılıqlı münasibəti Mahmud Şəbüstəridən Füzuliyə qədər çox mürəkkəb bir inkişaf yolu keçmişdir. Bu inkişaf özünün ilk iki əsrini poetik fəlsəfədən fəlsəfi poeziyaya doğru (Mahmud Şəbüstəri, Marağalı Əvhədi, İzzəddin Həsənoğlu, İmadəddin Nəsimi), sonrakı dövrlər inkişafını isə istər çılpaq şəkildə, istərsə də simvollarla əyaniləşən fəlsəfi məzmunun daxili qata (şeyirin nüvəsinə) sıxışdırıb poetik büllurluğa can atma istiqamətinə keçmişdir. (3, s. 11).

Vəhdəti – vücud fəlsəfəsini sufizmlə – mistizimlə birləşdirən, İbn Ərəbi ideyalarını davam etdirmiş, cəmi 33 il yaşamış görkəmli Azərbaycan filosof və şairi Şəbüstərinin təsəvvüfə dair əsərləri bunlardır: “Həqiqül-yəqin” (İnamın gerçəkliyi), “Miratül-mühəqqiqin” (Araşdırıcıların güzgüsü), “Gülşəni-raz” (Sirlər bağçası), “Səadətnamə” (Səadət kitabı). Bu əsərlərin dördü də farsca – ilk ikisi nəsrə, son ikisi isə nəzmlə yazılıb. M.Şəbüstərinin başqa nəsr əsərləri də var. O, həm də xeyli qəzəl və rübainin müəllifidir.

Nemətullah Naxçıvaninin “Gülşəni-raz”ı şərh edərək Mahmud Şəbüstərinin bir sufi nəzəriyyəçisi və şairi kimi dəyərləndirmiş və M.Şəbüstəriyə dünya şöhrəti gətirmiş “Gülşəni-raz” əsərini sufizmin qamus kitabı, ensiklopediyası kimi qiymətləndirmişdir. Bu əvəzsiz abidənin fars dilindən filoloji tərcümə edərək, məzmunlu ön söz və izahlarla çap etdirmiş görkəmli şərqşünas və mətnşünas filologiya elmləri doktoru Möhsün Nağısoylunun qeydlərindən və əsərin “Kitabın yazılma səbəbi” hissəsindən məlum olur ki, 1317-ci ildə Xorasanın böyük sufi alimi Seyid Hüseyn Hərəvi (1246-1320) Şəbüstəriyə bir məktub göndərüb ondan sufizmə dair 15 çətin suala şeirlə cavab verməsini xahiş edir. İndiyədək şeir yazmadığını bəhanə edərək və nəsrə yazdığı əsərlərdə bu sualların cavabları açıqlandığını bildirərək Şəbüstəri bu xahişdən boyun qaçırmaq istəyir. Nəhayət (və xoşbəxtlikdən!) yaxın bir adamının xahişi ilə o, ilk nəzm əsəri olan “Gülşəni-raz” məsnəvisini yazır (7, s. 4-5). “Gülşəni-raz” təxminən min beytdən ibarətdir. Yetmiş beş beytdən ibarət dibaçədə müəllif İbn Ərəbinin vəhdəti-vecuda dair gizli mənalarla, rəmzlərlə dediyi həqiqətləri açıq poetik mətnlərlə şərh edir. “Gülşəni-raz” məsnəvisi təsəvvüflə bağlı məsələlərə həsr olunduğu üçün daha çox təsəvvüf məzmunlu bir əsər kimi tanınır. “Gülşəni-raz”ı bütövlükdə götürdükdə bədii fəlsəfi əsər saymaq daha məqsədəuyğun olardı. Əsərdə bütövlükdə sufizmin elmi-nəzəri məsələləri işıqlandırıldığı kimi, filosof-şairin mövzu və dövrlə bağlı əxlaqi-didaktik görüşləri də öz əksini tapmışdır... “Gülşəni-raz” yüksək bədii keyfiyyətləri ilə seçilən sənət əsəri-poeziya

örnəyidir" (7, s. 6). Şəbüstərinin ölümündən üç il əvvəl bu əsər onlarla müəllif tərəfindən tərcümə edilmiş, ona 40-a yaxın şərh yazılmış, XIX əsrdən etibarən Avropada da tanınıb məşhurlaşmışdır.

Ömrü boyu səyahət edib, daim öz biliyini təkmilləşdirən M.Şəbüstəri Aristoteli, Platonu, İbn Sinanı, İbn Ərəbini, Əbu Həmid Qəzzalini, Nəsirəddin Tusini, Mənsur Həllaci, Bəyazid Bistami-ni, Fəridəddin Əttarı dərindən öyrənmiş, mənimsəmiş və onlara əsaslanmışdır. Bütün dünyada ol-duğu kimi Azərbaycanda da Ş.M.Şəbüstərinin irsinə maraq oyanmış Şaiq İsmayılov onun fəlsəfi görüşləri haqqında monoqrafiya yazmışdır. (2, s.21). Qurbanəli Məhəmmədzadə "Gülşəni-raz"ı tərcümə etmiş, Şəbüstərinin əlyazmaları haqqında məqalələr çap etdirmişdir.

Ş.İsmayılov bir sıra mübahisələrə son qoyaraq məktubunu Sankt- Peterburq nüsxələrinə əsasən sübut edir ki, Seyid Hüseyn Hərəvinin (Saadatın) göndərdiyi şeirlə yazılmış 15 sual on beş beytdən yox, 22 beytdən ibarət olub, 6 beyt isə məktubun yazılma səbəbi ilə bağlı idi (7, s.34.). Ş. İsmayılov "Kimin xahişi ilə M.Şəbüstəri Hərəvinin məktubuna – 15 suala cavab yazmışdır? sualına da aydınlıq gətirir. Bu şəxs M.Şəbüstərinin müəllimi Əminəddin Təbrizi olmuşdur" (7, s.32).

"Gülşəni-raz" poemasının bütün mahiyyətindən keçən əsas ideya varlığın vəhdətinin panteistik əsaslandırılmasından ibarətdir. Burada belə bir mətləb irəli sürülür ki, dünyanın hər zərrə-sində Allah – insandır, Allah maddi aləmin ayrı-ayrı predmetlərindədir. Şəbüstəri sübut edir ki, dünyanın hər zərrəsində Allah var. Beləliklə də o Allahı və təbiəti panteistikcəsinə eyniləşdirir.

Şəbüstəri varlığın vəhdətindən çıxış edərək dünyanın vəhdətini sübut edir, beləliklə də o dünyanın həm fəlsəfi, həm də dini ikiləşməsinə qarşı çıxır. Poemada qüvvətli bir tərzdə rasiona-lizm inkişaf etdirilir, ilk dəfə ortodoksal islama onun nümayəndələrinə tənqidi münasibət bildirilir etik ideyalar irəli sürülür.

Mövcud elmi fikrin Ş.M.Şəbüstərinin görüşləri və "Gülşəni-raz" məsnəvisi haqqında qə-naətləri belədir. Seyid Hüseyn Hərəvi hansı sualları göndərmişdi və Şəbüstəri ona hansı cavabları vermişdi ki, bunun əsasında sufizmin qamus kitabı – "Gülşəni-raz" yarandı?! Əlbəttə, bütövlükdə "Gülşəni-raz"ı şərh və təhlil etmək fikrində deyilik. Fəqət bəzi mahiyyətli məqamlara nəzər sal-malıyıq. (12, s.29).

Nemətullah Naxçıvanının "Gülşəni-raz"ı şərh və təhlil edərkən Hərəvi "Bilik əhlinə, mənə sahiblərinə mənə haqqında bir neçə sualım var" deyərək müraciət edir. Yəni verilən suallar da, alınacaq cavablar da hər kəs üçün deyil, idrak sahibləri üçündür. Birinci sual "Təfəkkür və dü-şüncə dedikləri şey nədir? Düşüncənin başlanğıcının əlaməti nədir? Onun sonu haqqında nə deyər bilərsən?". Elçi şeirlə yazılmış sualları gətirib "bütün hörmətli şəxslərin" iştirak etdiyi məclisdə oxuyandan sonra, bu iş dillərə düşür. Hörmətli şəxslər hamısı cavab üçün Şəbüstəriyə dönüb baxır. Hamı ondan bu məktuba nəzmlə cavab yazmağı xahiş edir. Müəllif "söz-mənanın" (dərin mənalı sözün) əruza, qafiyəyə sığacağına inanmır. Bu Şəbüstərinin ilk nəzm əsəri idi. Şəbüstəri "Mən şairliyimə görə utanmıram" deyir. Və o, böyük sufi Fəridəddin Əttardan utandığını söyləyir, öz kitabını "Əttar dükənindən bir qoxu" adlandırır. Bu fakt belə fikir söyləməyə imkan verir ki, sufilər arasında mürşid və mürid əlaqələri çox güclü imiş. Bu kontekstdə düşünən Ş.M.Şəbüstəri birinci suala belə cavab verir: "Düşüncə batıldən (yalandan) həqiqətə doğru getməkdir. Cüz də küllü görməkdir. Bir zaman Eymən vadisinə (Musa peyğəmbərin Allahın səsini eşitdiyi yer gəl ki, Ağac da sənə. "Mən Allaham" – desin... Həqiqəti görəndə insan İlk baxışda varlıqdakı nuru görür. Mərifətdən nur və səfa görəndə hər bir ürək (sahibi), Nəyi gördüsə onda Allahı gördü". Şam işığı ilə səhrada parlaq günəş axtaran ağılsız adamdır. Bütün dünya Tanrı nurunun işığından ibarətdir. Ağıl da elə bir güc yoxdur ki, o, üzün (Allahın üzünün nurunu görə bilsin: Bunun üçün başqa bir göz axtarmaq lazımdır. Zahir əhli – adi adamlar dünyada görünən şeylərdən başqa bir şey görməzlər. (11, s.86).

Nemətullah Naxçıvanının "Gülşəni-raz"ı şərhində sufizmin ağıla, insan təfəkkürünə münasibəti olduqca sərt idi. Sufizm nəzəriyyəçiləri təsəvvüfdə əqli sevgilini yarı yolda qoyub qaçan namərdə bənzədirlər. Ağıl insana Allah tərəfindən yer həqiqətlərini dərk etmək üçün verilmiş-

dir. Onun səma həqiqətlərinə gücü çatmazdı. İlahi həqiqətləri, o cümlədən də ilahi eşqi dərk etmək üçün bəsirət gözü lazım idi.

İnsanı bu dərəcədə kamala çatdıran bu eşq heç şübhəsiz ki, eşqi-mütləq, eşqi-ilahi idi. Hərəvinin ikinci sualı belədir: “Yolumuzda sərt olan hansı düşüncədir? // Niyə o bəzən ibadət, bəzən də günahdır?” Cavablar bilavasitə Şəbüstərinin sufi məktəbini davam etdirdiyi İbn Ərəbinin vəhdəti-vücut təlimini izah edir:

– Allahın nemətləri haqqında düşünmək şərtdir // Allahın zəti haqqında düşünmək əsl günahdır. Çünki onun zatının nuru görünən şeylərə sığmaz. Ağılın nuru İlahinin nurlu zatının yanında Günəş nuruna baxan gözə bənzər.

Şəbüstəri yoxluğu mütləq varlığın güzgüsü hesab edir. Ona görə göy üzü göz bəbəyində gizlənir, ağcaqanadın bədənindəki əzalar eynilə fildəki kimidir. Şəbüstəri vəhdəti – vücutun düsturunu bu sualı cavablandırarkən nəqş edir: “Əgər bir damlanın ürəyini yarsan // Ondan yüzlərlə pak dəniz qopar; Əgər bir ovuc torpağa baxsan // Onda minlərcə insan görərsən”.

Nemətullah Naxçıvaninin “Gülşəni-raz”ı şərhində qeyd edir ki, fəlsəfədə ən böyük problem insanın özünün özünü dərk etməsi, ən böyük cihad insanın özünün özünə qalib gəlməsidir. Hüseyn Hərəvinin üçüncü sualı da bu barədədir: “Mən kiməm, mənə məndən xəbər ver // “Özündən özünə səfər et” axı nə deməkdir?” “Mən” sufi fəlsəfədə və poeziyada böyük rol oynayır. Əvvəlcə Şəbüstərinin cavabına baxaq. “Mütləq varlığa işarət ediləndə // Onu mən sözü ilə izah edərlər”. O, mən və sən sözlərini varlığın sifətləri hesab edir. Alimə görə, “mən” həm də ruha işarədir.

Bu sualın cavabında bütün rəqəmlər tək rəqəmindən yaranır ideyasını Allah təkdir, fəqət o hər yerdə və hər şeydə var təliminə uyğunlaşdırır. “Mən” anlayışının poeziyada üç müxtəsər təzahürünü qeyd edək: “Bir mən vardır məndə məndən içəri” (Yunis Əmrə), yaxud: “Məndə sığar iki cahan mən bu cahana sığmazam” (İmadəddin Nəsimi). (8, s.53).

Dördüncü sualda sorulur ki, müsafir kimdir, kimi kamil insan adlandırmaq olar? Müsafir xaliqə qovuşmaq üçün mənəviyyat-mistik yol gedən məxluq mənasında işlənir. Şəbüstəriyə görə o, “mərhələləri bir-bir aşır və kamil insan olur”. İnsan birlik aləmindən varlıq aləminə – ana bətnindən dünyaya gəlir. Kamil insan olmaq üçün isə o bu yolu əksinə gedir. Bu həm də cüzlər aləmindən küll aləminə gedən yoldur. Şəbüstəriyə görə kamil insan şəriəti özünə iç paltarı edən, ona bürünən, təriqəti özünə üst paltarı edən, onunla bəzənən, həqiqət onun zatının yeri olan, gözəl əxlaqla tanınan, elmi, təmizliyi, möminliyi ilə məşhur olan insandır. “Şəriət qabıqdır, həqiqət isə içdir // Bu ikisinin arası da təriqətdir”. (10, s.53).

“Vəhdət sirrinə kim bələd oldu, Arif olan nəyi bilir” kimi səslənən beşinci suala Şəbüstərinin cavabı belədir: “Vəhdət sirrinə o kəs bələd oldu ki, // Yol boyu dayanmadan həqiqətə doğru getdi; Arifin ürəyi varlıq sirrini bilir // Mütləq varlığı da o görür”.

Baba Nemətullah Naxçıvaninin “Gülşəni-raz”ı şərh və təhlil edərkən “Arif” sözünün lüğəti mənası bilici, müdrik deməkdir. Təsəvvüfdə isə kamil insan mənasında işlənir. Haqqı, həqiqəti kifayət qədər bilən, tanıyan, batini aydınlıq tapan adama kamil insan deyilir. “Arif” sözünün rəmzi açıqlaması belədir: əyn – ali himmət sahibi; əlif – haqq ilə ülfət tapmaq; re – Haqqın rəhmətini qazanmaq; fe – fəzilət və fəna yolçusu”

Altıncı sualda deyilir: “Əgər məruf (bilinən) və arif (bilən) pak zətdirsə (Allahdırsa) // Onda bu bir ovuc torpağın başındakı sevda nədir?” – Cavab: “Allahın nemətlərinə qarşı naşükürlük etmə // Sən həqiqəti ancaq Haqqın nuru ilə görə bilərsən; Ondan başqa nə “məruf” nə də “arif” var... Amma torpaq günəşin istiliyindən güc alır”.

“Mütləq rəmz olan “Ənəlhəqq” sözü hansı mənada deyilmişdir?” Cavab: “Ənəlhəqq” mütləq şəkildə sirrləri açmaqdır // Allahdan başqa kim “Ənəlhəqq” deyə bilər”. “Mən Haqqam” mənasını verən sözü təsəvvüfşünaslar həm də belə izah edirlər: “Mənsur “Ənəlhəqq” ifadəsini “Mən yoxam. Haqq-tələ vardır” mənasında işlətməmişdir” (Möhsün Nağioğlu). Əlbəttə, bu məsələ bir qədər mübahisəlidir (8, s.53).

Səkkizinci sual belədir: "Niyə məxluqa (yaradılmış) vasil (qovuşan) deyirlər? // Onun yol alması, mənzilə çatması necə hasil olur?" Ş.M.Şəbüstəri bu suala çox dəqiq və ağıllı cavab verir: "Allahın vüsali (qovuşması) xalqdan ayrılmaqdır // Özünə qarşı biganə olmaq Allaha yaxın olmaqdır". Bəlkə də burada tərcümə dəqiq deyil, "özünü unutmaq" daha doğru olardı. Ş.M.Şəbüstərinin bu sualın şərhi konusunda yazdığı "Varlığın şəkilləri haqqında təmsil" xüsusi bir fəlsəfi əsərdir. "Mümkünün Vacibə qovuşması nədir? // Yaxınlıq – uzaqlıq, çoxluq – azlıq nə deməkdir?" məzmunlu doqquzuncu suala Şeyx Mahmud müxtəsər cavab verir: "Varlıq özünü yoxluq aləmində göstərdiyi üçün // Ondan yaxınlıq – uzaqlıq, azlıq – çoxluq halları yarandı. Yaxın odur ki, ona varlıq işığı düşdü // Uzaq isə varlıqdan uzaq düşən yoxluqdur". O adam öz varlığından qurtulur ki, ona ilahi nuru çatır. O adamlar Allahdan qorxmur ki, onlar onu tanıyır və sevir. Hər yerdə Allahın əlamətini görmək lazımdır. Allahın gördüyü bütün işlər gözəl və əbədidir, onlar müqayisəyə gəlməz və məntiqə sığmaz (13, s.53).

Onuncu sual: "O nə dənizdir ki, sahili elmdir (sözdür)? Onun dibindən necə gövhər hasil olur?" Cavab: "Varlıq bir dənizdir, söz də onun sahilidir // Sədəfi Hərf, cəvahir (incisi) ürəkdəki bilikdir".

Nəticə

Nemətullah Naxçıvaniyə görə on birinci sual: "Külldən daha çox olan o cüz nədir? O cüzə hansı yolla getmək olar?" Cavab: "Varlığı külldən çox olan cüz bil // Mövcud olan külldür, o da hər şeyin əksinədir; Mövcud olanların çoxluğu zahiridir. Həqiqətdə isə hamısı birdir; Küll zahirən çox görünsə də // Öz cüzündən kiçikdir".

"Əvvəli olmayanla (qədimlə) sonradan yaradılan (mühdəs) bir-birindən necə ayrıldı ki, Bu aləm oldu, o birisi Tanrı?" – on ikinci sualın cavabı olaraq Ş.M.Şəbüstəri deyir: "Əvvəli olmayanla sonradan yaradılan, əslində, bir-birindən ayrı deyil. Sonradan yaradılan Mütləq varlığın (Allahın) bir parçasıdır. Özünün varlığı yoxdur. Allahdan başqa hər şey varlığı olmayan quru bir addır".

ƏDƏBİYYAT

1. Eylazov F. "Gülşəni-raz" əsərinin şərhçisi Nemətullah Naxçıvani haqqında bəzi qeydlər // AMEA Naxçıvan Bölməsinin "Xəbərlər", 2012, cild 8, № 1, s. 231-235.
2. İsmayılov Ş. *Filosofiya Maxmuda Şabustari*. Bakı, "Elm", 1976
3. İvgin H. *Türkiyə/Akşehirde medfun mutasavvif Ni-metullah Naxçıvani / "Naxçıvanın muxtariyyəti tarixi nailiyyətdir"* mövzusunda 04-05 iyul 2014-cü ildə keçirilən beynəlxalq konfransın materialları. Naxçıvan, 2015, s. 274-279.
4. Mərhum M. Tayyib Okiç, *Təfsir və hədis üsulunun bəzi məsələləri* adlı əsərində (İstanbul 1995, s. 159
5. Məhəmməd Əbdüləzim əz-Zərkanı, *Mənahilul-İrfan fi Ulumil-Quran*, Beyrut 1988, II, 87.
6. Muhyiddin əd-Dərviş, *I'rabu 'l-Kur'ani 'l-Kərim və Bəyanuh*, Dəməşq 1992, VIII, 69
7. Nağısoylu M. "Gülşəni-raz" təsəvvürün ana qaynaqlarından biridir. "Gülşəni-raz", Bakı, "Nurlan", 2005, s.4-5.
8. Naxçıvani tefsiri (Nemətullah ibn Mahmud Şeyx Əlvan Təfsiri "Əl-Fəvətih-ül-İlahiyyə-vəl-Məfatih-ül-Qeybiyyə", I cild. Kayseri, 2014-cü il, 900 s.
9. Tərbiyə M. *Danişməndani-Azərbaycan*. (Tərcümə edənlər: İsmayıl Şəms, Qafar Kəndli). Bakı: Azərneşr, 1987, 464 s.
10. Seyidov F. *Azərbaycanın görkəmli simaları // SSRİ EA Azərbaycan filialının xəbərləri*, 1944, № 9, s.41-45.

11. Ramazan Bayhan. Ni'metullah b. Mahmud Nahcuvani ve "El-Fevatihu'l İlahiyye vel-mefatihu'l-gaybiyye" adlı Eserinin Tahlili. Basılmamış yüksek lisans tezi: Kayseri, Erciyes Üniversitesi, 1996.
12. Katip Çelebi. Keşfü'z-zunun, 5 cildə, III c. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt yayınları, 2008.

*AMEA Naxçıvan Bölməsi
E-mail: eylazov.f@gmail.com

Fakhraddin Eylazov

BABA NEMATULLAH NAKHCHIVANI'S "GULSHANI-RAZ" COMMENTARY

The article examines Nematullah Nakhchivani's "Gulshani-raz" commentary and its translations and commentaries in a comparative manner. While commenting on Nematullah Nakhchivani's "Gulshani-raz", he evaluated Mahmud Shabustari as a Sufi theorist and poet and evaluated the work "Gulshani-raz", which brought world fame to M. Shabustari, as a dictionary and encyclopedia of Sufism. The study of the legacy of Nematullah Nakhchivani, a prominent Sufi of the Islamic world, is important in many ways. Thus, it is one of the important main sources in understanding issues such as the study and analysis of medieval literature and Sufi literature, the meaning of Sufi terms, etc. We believe that the translation of Nematullah Nakhchivani's commentary on "Gulshani-raz" into Azerbaijani will be an important source for various fields of study in the future. At the same time, the study and promotion of Nematullah Nakhchivani's heritage is an invaluable treasure in the spiritual education of the growing generation.

Keywords: commentary, Gulshani-raz, manuscript, Nematullah Nakhchivani

Фахрадин Эйлазов

БАБА НЕМАТУЛЛА НАХЧИВАНИН КОММЕНТАРИЙНАЯ РАБОТА «ГУЛЬШАН-РАЗ».

В статье сравниваются комментарий Нематуллы Нахчивани к «Гульшани-раз» и его переводы и интерпретации. Комментируя «Гульшани-раз» Нематуллы Нахчивани, он оценил Махмуда Шабустари как суфийского теоретика и поэта, а произведение «Гульшани-раз», принесшее М. Шабустари мировую известность, оценивал как словарь и энциклопедию суфизма. Изучение наследия Нематуллы Нахчивани, выдающегося мистика исламского мира, важно во многих отношениях. Таким образом, изучение и анализ средневековой литературы и суфийской литературы, значения суфийских терминов и т. д. является одним из важных основных источников в понимании таких вопросов. Мы думаем, что перевод комментария Нематуллы Нахчивани к «Гульшани-раз» на азербайджанский язык станет важным источником для различных областей исследования в будущем. В то же время изучение и пропаганда наследия Нематуллы Нахчивани является бесценным сокровищем в духовном воспитании подрастающего поколения.

Ключевые слова: интерпретация, Гульшани-раз, рукопись, Нематулла Нахчивани.

Filologiya elmləri doktoru Akif İmanlı tərəfindən təqdim edilmişdir

İlk daxilolma tarixi: 15.01.2025
Son daxilolma tarixi: 19.03.2025